

PERIFERNE VIZIJE: GRŠKA DOLŽNIŠKA DRAMA IN EVROPSKI SUBJEKT PO KRIZI**

Povzetek. Prispevek obravnava grško dolžniško krizo v luči najnovejših razprav o prihodnosti Evropske unije. Avtorica izpostavi dva vidika spopada za integracijske procese po uvedbi politik varčevanja, in sicer enega, ki ga obravnava kot »učinek Mediterana« in ki se pojavlja kot legitimacijsko orodje neoliberalnega zagovora varčevanja; ter drugega, ki sodi v širši okvir kritičnih intelektualnih vizij spopada z neoliberalizmom v EU. Oba vidika sta vstavljena v analizo transformacije periferne Evrope, s posebnim poudarkom na primerjavi recepcije krize v robnih državah članicah Španiji, Grčiji in Sloveniji. Izhodiščna teza je, da se ideja perifernega zagona Evrope proti neoliberalizmu ne more zanašati na moderni repertoar spremembe, vključno s konceptom razrednega boja, ne da bi pred tem premislila teorijo subjekta v neoliberalizmu.

Ključni pojmi: grška kriza, varčevanje, revščina, neoliberalni subjekt, periferija, Mediteran

Uvod

Prispevek je študija javnih percepcij grške dolžniške krize v obdobju referendumu v juliju 2015. Pogajanja grške vlade s »trojko« so sprožila široko mednarodno pozornost, predvsem, kot so poudarjali mnogi, ker se je zdelo, da se je s pogajanjem odločalo ne le o prihodnosti Grčije, pač pa tudi o usodi Evropske unije.¹ Med »evropskimi prihodnostmi«, kot so jih izpostavljali različni manifesti in pozivi, se je navajalo gospodarske, politične, pa tudi (re-) integrativne scenarije; te na kratko pregledam v prvem delu. V drugem delu pozornost namenjam »vrednotnim« vizijam. Pogoste predstave, ki so nastajale ob strani pogajanj, so namreč izpostavljale, da se v različnih interpretacijah grške krize odraža konflikt med protestantskim Severom in katoliškim

* Dr. Ksenija Vidmar Horvat, redna profesorica na Filozofski fakulteti, Univerza v Ljubljani.

** Izvirni znanstveni članek.

¹ Za kritičen odziv, glej M. Matzaganis, *The Eurozone crisis and the future of Europe, as viewed from Greece*, *Open Democracy*, 6. december 2015. Dostopno preko <https://www.opendemocracy.net/can-europe-make-it/manos-matzaganis/eurozone-crisis-and-future-of-europe-as-viewed-from-greece> (dostop 1. 4. 2016).

Jugom.² Kot je že pojasnil Dennis Smith in drugi (Smith, 2013; Beck, 2013 v Vidmar Horvat, 2014), je bil to način, kako zaobiti bolj temeljno vprašanje delitve moči in vladanja v EU. V tej analizi pa me tema »evropskih vrednot« zanima s perspektive »moralnih ekonomij« (Thompson, 1971), to je predstav o načelih pravičnosti in dostojanstva, ki jih ne bi smela kršiti nobena oblika upravljanja s krizo. Kot so že pokazale najnovejše študije (Knight in Stewart, 2016), je vpoklic »moralne ekonomije« odigral vlogo v spopadu s politikami varčevanja v najranljivejših članicah EU na periferiji. S primerjalno metodo k tem odzivom dodajam pogled na varčevalne ukrepe v Sloveniji. Izhodiščna teza je, da je teoretski pomen vpoklica moralnih ekonomij na periferiji v izdelavi preciznejših orodij za snovanje transformativnih politik evropske prihodnosti. Za demokratične spremembe v postkrizni Evropi na periferiji je v tej perspektivi ključno, kako se formulira zgodovinsko-časovni odnos do predkrizne Evrope.

Manifestne vizije

Kriza Evropske unije se ni začela niti s finančno niti z najnovejšo begunsko krizo. Nasprotno, krizno stanje je stalnica evropskega integracijskega procesa (Balibar, 2007; Habermas, 2001, 2009, 2012; Parker, 2012), četudi se v poskusih evropskih institucij in njenih programov h krepitvi evropske družbe to stanje v glavnem prikazuje kot prehodno. Najpogostejša oznaka zanj je bila do sedaj demokratični deficit (za pregled, glej Horvat, 2016), torej neudeležba ljudstva v procesih oblikovanja politične skupnosti, ki naj bi bila namenjena prav njim. Kot sem pokazala na drugem mestu (Vidmar Horvat, 2014), je enako generativno krizno jedro evropskega projekta povezano s konceptom evropske identitete, ki je idejo združevanja v različnosti uspel pretvoriti v novo, posthladnovojno kartografijo centra in periferije, izrisano v podobi evropskega notranjega postkolonializma.³ Finančna kriza, ki jo je zagnal padec ameriške investicijske banke Lehman Brothers, in varčevalni ukrepi, ki so sledili, so zgolj v za javnost dostopni obliki izrazili ranljivost evropskega projekta.

Javni apeli, odprta pisma in manifesti, ki od tedaj pozivajo v boj za drugačno Evropo, se pričakovano spopadajo z načrtovanjem alternativnih

² Da gre za stereotipizacijo, ilustrativno prikazuje razdeljena protestantska drža v Nemčiji v naslednjih dveh primerih: nemška zakonca sta na haaškem mednarodnem kazenskem sodišču vložila tožbo proti neznanemu storilcu zaradi zločina proti človečnosti v Grčiji. Dostopno preko <http://www.delo.si/sobotna/varcevanje-ndash-zlocin-proti-clovecnosti.html> (29. 11. 2014); zanj očitno so bili žrtev varčevanja ljudje. Nemška kanclerka Angela Merkel se je ob obisku v Atenah na široko izognila srečanju s protestirajočimi grškimi množicami; gesta nakazuje, da ljudje v pogajanjih niso štel.

³ Danes, na pragu nove, begunske krize z vrhov institucij EU o demokratičnem deficitu skorajda ni več slišati besed; na drugi strani, v kritični javnosti, se nasprotno krepi demokratični presežek razpravljanja o identiteti EU in njenih vrednotah.

prihodnosti, »vizij«, ki bi integracijske procese vrnili v tok »močne« evropske zgodovine. Dokument Evropske komisije s prvopodpisanim tedanjim komisarjem Barrosom, *Nov narativ za Evropo*,⁴ če omenim le nekaj najodmevnejših, spodbuja idejo umetniške, kulturne, znanstvene in intelektualne preнове, ki bi v Evropi okrepila zavest o »temeljnih vrednotah človeškega dostojanstva, svobode, demokracije, enakosti in spoštovanja človekovih pravic«. Takšna »nova renesansa«, po mnenju tvorcev dokumenta, bi morala vrniti zaupanje v evropski projekt in ustvariti temelje prihodnosti. *Mi smo Evropa*,⁵ manifest, ki je nastal kot nadaljevanje odprtega pisma »Ustvarimo Evropo od spodaj navzgor«, pod katerega so se podpisali Jack Delors, Javier Solana, Ulrich Beck in Daniel Cohn-Bendit,⁶ kliče k oživitvi evropske javnosti. Dolžniška kriza, zapišejo avtorji, je politična kriza: »Evropa ne more delovati brez Evropejcev, ki so predani njenemu projektu, in Evropejci ne morejo ustvarjati Evrope, če jim ni dano dihati zraka svobode.« Za vnovični zagon evropskega projekta podpisniki predlagajo »novo pogodbo med državami, EU, političnimi institucijami civilne družbe, trgom, socialno varnostjo in okoljsko trajnostjo«. ⁷ Avtorji *EuroMemoranduma 2015: Kakšna prihodnost za Evropsko unijo*⁸ pa ugotavljajo, da napovedi o gospodarskem okrevanju po krizi, ki naj bi se začelo z letom 2014, ne držijo: nadaljujejo se počasna gospodarska rast, visoka stopnja brezposelnosti in minimalno povečanje realnih prihodkov, reševanje bank in naslednjih posojil pa ni pospešilo davčnih reform in reform bančnega sistema, pač pa okrepilo dolžniško tveganje, bremena katerega že sedaj nosijo prebivalci EU, povečala pa se je tudi neenakost med državami članicami centra in periferije. (Za »postkrizno Evropo« predlagajo razvojni program, ki bo ustvarjal nova delovna mesta ter ki bo temeljil na prioritetah okolja in energije, vednosti, znanosti in IKT ter zdravju in blaginji.) Med pomembnejšimi ugotovitvami *EuroMemoranduma* je tudi ta, da so varčevalni ukrepi, ki so jih v evro območju močnejše države naložile šibkejšim, ustvarili obsežno revščino ter v že tako ranljivih okoljih odpravili osnovno raven socialne varnosti. »Odpor

⁴ Dostopno preko http://ec.europa.eu/culture/policy/new-narrative/index_en.htm; projekt je bil zagnan v aprilu 2013, sledili so mu knjiga *The Mind and Body of Europe: New Narrative*, deklaracija in vrsta drugih aktivnosti, med drugim tudi saloni »Evropa in utopija«, glej v nadaljevanju.

⁵ »We Are Europe«; pismo sta v manifest preuredila Ulrich Beck in Daniel Cohn-Bendit. Dostopno preko <http://manifest-europa.eu/allgemein/wir-sind-europa?lang=en> (26. 2. 2014).

⁶ Dostopno preko <http://www.theguardian.com/commentisfree/2012/may/03/bottom-up-europe>.

⁷ Zaključijo s predlogom podpore ljudski kreativnosti, kajti, »Kaj ustvarja evropsko identiteto?« se sprašujejo in hkrati odgovarjajo: zagotovo različne politične kulture – a predvsem sposobnost »smejati se samim sebi«. »Ni boljše poti, da Evropo napolnimo z življenjem in smehom, kot da omogočimo zблиževanje navadnih Evropejcev in jim prepustimo iniciativo« (ibid.).

⁸ Skupino sestavljajo ekonomisti, ki si prizadevajo za alternativno ekonomsko agendo, oprto na trajnostni razvoj in krepitev socialne države. Memorandum je nastal na srečanju v Rimu septembra 2014. Dostopno preko http://www.euromemo.eu/euromemorandum/euromemorandum_2015 (15. 2. 2016).

do EU in evropskega projekta« in splošna predstava »da napredek v EU ni mogoč«, v takšnem kontekstu, zaključujejo, za nikogar ne moreta biti preseženečje.

Ključne besede,⁹ ki se pojavljajo v zgornjih besedilih, vključujejo pojme kreativnost, ljudstvo, elite. Omenjeni so pogodba, brezposelnost, revščina, identiteta, med novejšimi termini trajnost, okolje, IKT. Z izjemo konceptov trajnostnega razvoja (vključujoč okolje) in IKT pojmi sodijo v moderni konceptualni repertoar družbene pogodbe, na čelu katere je diskurz vrednot. Branik vrednot je socialna država, v zahodnem političnem prostoru je to njena keynesianska oblika. Bistvo (ali vsaj predstava) delovanja socialne države je, da uresničuje družbenopogodbeno *zavezo* enakosti »kot temeljnega jamstva varovanja človeškega dostojanstva« z mehanizmi zaježitve pohlepnosti in brezsrčnosti kapitala (Narotzky, 2016: 82). Neenakosti v ekonomskem smislu ne odpravi, pač pa jo naredi za sprejemljivo – dokler, kot pravi Narotzky, obstaja nominalna enakost v političnem smislu (liberalna demokracija), ki postavlja ovire ekscesom političnih in gospodarskih elit (ibid.).

Neoliberalno (postmoderno) stanje temelji na razgradnji socialne države, pa tudi na progresivnem *ukinjanju* modernih kolektivnih oblik družbenosti, idej kolektivne varnosti in socialne pravičnosti.¹⁰ Razgradnja temelji na radikalno drugačnem pojmovanju socialne pravičnosti. Megalomanija peščice bankirjev, ki je množice naredila za brezposelne – od 2008 do 2013 je samo v Evropi število naraslo z 8 na 26 milijonov ljudi,¹¹ krepi se feminizacija revščine,¹² in kot navedeno zgoraj, se povečujejo neenakosti med državami članicami EU – ne sodi (več) v sklop destruktivnih mehanizmov kapitalizma, kot je to (naivno) veljalo v času moderne pogodbe, pač pa v domeno nove, postmoderne »moralne ekonomije« individualizma in podjetniškega duha. Revščina je postala socialna oznaka nesposobnega subjekta, bogatenje pozitivna moralna kategorija iznajdljivosti in učinkovitega darvinizma.¹³

⁹ Štetje je bilo opravljeno z običajnim Wordovim iskalnikom besed. V prvem dokumentu, knjižni izdaji Novega narativa, se beseda vrednote pojavi 97-krat, sledita solidarnost (30x) in (ne)enakost (17x). V drugem sta nosilna pojma nenenakost (17x) in pravičnost (7x); v zadnjem so na prvih treh mestih (ne)enakost (33x), pravice in blagostanje (15x), demokracija (14x).

¹⁰ V to razgradnjo pa ne sodi socializacija dolga.

¹¹ Za najnovejše statistike glej [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2015/519193/IPOL_STU\(2015\)519193_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2015/519193/IPOL_STU(2015)519193_EN.pdf) (29. 3. 2016).

¹² Dostopno preko <http://www.gendercop.com/wp-content/uploads/2015/01/wg-report-poverty.pdf> (25. 3. 2016).

¹³ Da bi bila doza ponižanja dvojna, je obubožani v finančni krizi danes ne le označen kot nekdo, ki je izgubil v boju z bankirji in brezsrčnimi menedžerji, pač pa je prisiljen, da se za preživetje obrača prav k institucijam, ki jih je neoliberalizem z asocialnim individualizmom že zgodovinsko diskreditiral: k sorodstvenim omrežjem in državi blaginje (Narotzky: 75).

Ali so pozivi, ki poudarjajo pomen vračanja k »vrednotam«, ki se torej namesto k politiki zatekajo k etiki, lahko delujoča alternativa dosedanjim zgodovinam upravljanja z evropsko družbo? Ali je vpoklic diskurza vrednot (še) semantično smiselno?

Neoliberalni subjekt

Neoliberalizem ni dekonstrukcija kapitalizma, pač pa njegova najnovejša produkcijska faza. Proizvaja razred »odvečnih«, množično brezposelnih, prekarnih, nezaposljivih (Buden, 2014: 91) na nacionalni ravni; in vitalno neenakost, to je neenakost v dolgotrajni življenjske dobe (smrt pride prej k revnim in neizobraženim, pravi Therborn, 2013: 12), na globalni. Ukinjanje moderne družbene pogodbe ni njegova razsipniško delirijška, destruktivna, pač pa efektivno racionalna strategija. Kako naj se v takih kontekstih artikulira demokratična alternativa? Je ta možna v obliki *reartikulacije* moderne družbene pogodbe ali pa je neoliberalno stanje že samo dokaz, da je razsvetljenski projekt, kot se je v zadnjih dveh stoletjih prepisoval v različne družbene modele v kapitalizmu in socializmu, izgubljena »utopija«?

Na to vprašanje se lahko odzovemo v makroekonomskem in strukturnem smislu analize globalnega kapitala, kot to delo v *Kratki zgodovini neoliberalizma* opravi David Harvey (Harvey, 2012); toda, kot Harveyju očitata Dardot in Laval (2012), smo s tem povedali samo pol zgodbe. Neoliberalizem resda deluje kot projekt brez subjekta, je strategija brez stratega (ibid.: 149); toda to še zdaleč ne pomeni, da deluje kot zgodovini zunanja sila, ki za svoje početje ne potrebuje ljudi. Neoliberalizem je produktiven, v smislu, da proizvaja določene družbene odnose in oblike eksistence: je torej posebna zgodovinska oblika vladljivosti (*governmentality*). V nekaj več kot tridesetih letih je norma, ki temelji na posplošeni kompetitivnosti, model tržnih odnosov prenesla na vse ravni družbenih odnosov. V tem pogledu je neoliberalizem oblika racionalnosti, ki upravlja tako dejanja tistih, ki vladajo, kot tistih, ki so vladani (ibid.: 4). Ta prepletenost se kaže v trojni dekonstrukciji zgodovine modernega subjekta: politični, psihološki in moralni.

V modernem kapitalizmu je politični razvoj temeljil na subjektu, ki je bil konstituiran kot državljani delavec (Marshall, 2012). Njegova družbena konstitucija je vključevala tri ločene, četudi soodvisne sfere življenja: politiko, ekonomijo in zasebnost, ki so ustvarjale predstavo o participatorni vlogi v družbeni pogodbi. Neoliberalni kapitalizem pomeni »prekinitev v nosilstvu političnega razvoja« (Mezzadra in Neilson, 2013: 251–253). Na eni strani (proti režimu modernega produktivnega kapitalizma) poteka akumulacija z globalnim razlašanjem (Harvey, 2012: 209); na drugi strani človek, zreduciran na homo economicus, ob sočasnem multipliciranju dela in prisvajanju migrantske delovne sile s strani globalnega kapitala izgublja varnost

politične identitete državljana – tudi, kot bomo videli, v antropološkem smislu. Država, piše Bauman, je »izgubila interes za sentimente in čustva svojih državljanov, razen če ti ne posegajo v 'zakon in red'« (Bauman, 2016: 122). To ne pomeni, da se je odrekla tudi lastni vlogi v artikuliranju političnega, toda sedaj jo opravlja v spremenjenem kontekstu »premestitve (displacement) politike«. Ta aspekt, kot poudarjajo kritiki neoliberalizma, se kaže v prerazdelitvenih politikah (Harvey: 216), npr. v spreminjanju davčne zakonodaje in davčnih olajšavah, ki kapital odvežejo od obvez do skupnosti, v kateri akumulira dobiček; ali, kot v najnovejši različici, v socializaciji stroškov krize.

Ekonomski človek je ultrasubjektiviran. Posameznikov uspeh v neoliberalizmu je odvisen od njegovih podjetniških vrlin in vztrajnosti nenehne samoizpopolnjevanja. Postane podjetniški subjekt, nekdo, ki deluje na samem sebi kot na podjetju, vključno s sprejemanjem tveganja in odgovornostjo za neuspeh, le da namesto presežne vrednosti v materialnem ustvarja presežnost v imaginarnem – v želji, ki uravnava njegovo podjetniško upravljanje. Ta nesubjekt, kot ga imenuje Lazzarato (2014), ali neosubjekt, kot ga krstita Dardot in Laval (ibid.: 259), je subjekt polne samovpletenosti: »tarča [njegove] nove moči je želja po samorealizaciji« (ibid.: 260). Osebnost se pretvori v obliko dela, ki zahteva »zunanje strokovno upravljanje, podporo in optimizacijo« (McCormack in Salmenniemi, 2016: 5). Posameznik naj bi delal za podjetja, kot da dela zase. Samoprezentira se kot »svobodni akter«, ki sledi »svojim strastem in ne nui, da bi plačal najemnino«, strastem, ki vključujejo »ugodje in bolečino telesa« (Hermes, 2016: 111).

Moderno, neoliberalno racionalno vladanje je lacanovsko: želja subjekta postane identična želji Drugega. Proizvaja režim samougodja, kjer so vsi gospodarji (Dardot in Laval: 296). Druga lastnost, ki izhaja iz te podreditve neoliberalni racionalizaciji, in kar McCormack in Salmenniemi imenujeta biopolitična oblika upravljanja s populacijo (ibid.: 7), je zaznava pravičnosti. Ta ne izhaja več iz ideje pravične redistribucije bogastva; pravičnost »je kvazitržni odnos, nagrada za osebni napor« (Hall et al., 2013: 8). Od tod, navsezadnje, tudi fluidna identiteta (in ki so jo sociologi modernisti nemara prehitro navezali na vprašanje zgolj »politike identitet«): identiteta, ki niha in se, da bi pospešila učinke vlagan v lastno zaposljivost, nenačrtovano razliva v času in, v režimu prekarnosti, tudi po prostoru.

Tretja lastnost pa je vezana na politično promocijo konzumerizma (Dardot in Laval: 87). Neoliberalizem je s produkcijo brezposelnosti in prekarizacijo »v najbolj intimnem smislu preobrazil subjektivitete« (Narotzky: 75). Toda neoliberalno razčlovečenje, ki smo mu priče v sedanjosti, je rezultat predhodne, liberalne pogodbe, ki je osmislitev bivanja vezala na potrošniški duh. Četudi je bil izkoristek mobilnosti navzgor zgolj fantazma enakosti, ki je zgladila grobe robove dejstva prisotnosti ekstremov (Hobsbawm,

2000), je potrošništvo pomembno prispevalo k novi vrsti egalitarizma: interesi posameznikov kot producentov so manj splošni in skupni, kot so interesi posameznikov kot potrošnikov.

»Biopolitični kapitalizem« (Douzinas, 2013) ne ustvarja zgolj blaga za subjekte, temveč v prvi vrsti »svobodne subjekte izbire in pravic«. Interesi državljana-potrošnika se prikazujejo udejanjeni na potrošniškem trgu: »individualne svoboščine [kot da so] zagotovljene s svobodo trga« (Harvey: 14). »Uspeh ideologije izbire v današnji družbi je v tem,« piše Renata Salecl z opazovalnice že konsolidiranega projekta potrošniškega individualizma, »da je ljudi napravila slepe za dejstvo, da so njihove resnične možnosti izbire krepko omejene z družbenimi delitvami v družbi ter da so vprašanja organizacije dela, zdravja in varnosti, pa tudi okolja, vse bolj onkraj njihove izbire« (Salecl, 2010: 122).

Moderne utopije in neoliberalne distopije

Ta tretja lastnost pomaga v razumevanju neoliberalnega individualizma kot *atomiziranega kolektivizma*. Četudi se usmerja na posameznika, je neoliberalno vladanje populacijsko, usmerjeno na množice. Učinke neoliberalne biopolitike osvetlujejo najnovejše etnografije »življenja z varčevanjem« na periferijah EU (Knight, Stewart (ur.), 2016).

Kot v svoji študiji geneze krize v Španiji pokaže Irene Sabaté, se je ta začela z zadolževanjem španskega srednjega, pa tudi delavskega razreda in migrantov¹⁴ na priporočilo ekonomistov, finančnih institucij in države, ki so obširno svetovali, da je odločitev za nakup nepremičnine *prek kredita* najpametnejša strategija. Svetovalci so se posluževali finančnega špekuliranja o prihodnji rasti vrednosti nepremičnin v času, ko so plače že nazadovale in bi navadni ljudje, potencialni kreditojemalci, že lahko zaznali elemente tveganja (Sabaté, 2016: 110). A so sledili nasvetom – ker so *zaupali*. Zaupanje je imelo ideološki temelj v »samoumevnosti« gospodarske rasti, pa tudi politični, tj. v zaupanju v državo oziroma družbeno pogodbo, ki so jo državljani spogajali v času ekspanzije produktivnega kapitala, zaposlovanja, potrošništva in socialnih zagotovil. Ko se je država v spopadu s krizo odločila za varovanje bank in skorumpiranih elit (in ne razlaščenih in obubožanih državljanov), je razveljavila pogodbo. Varčevanje je sprožilo »zlom življenjskih projektov«; obljubljene prihodnosti so bile odpoklicane, dolžniki so bili nenadoma namesto na pragu materialnega razcveta in gotovosti »regresirani« v prejšnje, zgodnejše faze življenja« (ibid.). Načeta sta bila tako

¹⁴ Zadolževanje z namenom nakupa stanovanja je zajelo tudi imigrante; teh je v Španijo v zadnjih nekaj letih prišlo več milijonov, lastništvo stanovanja pa se jim je predstavljalo kot hitrejšo pot do integracije v špansko družbo (ibid.).

dostojanstvo kot občutek, da ljudje niso več obravnavani kot enaki v najbolj temeljnem, človeškem, razsvetlenskem pomenu koncepta (ibid.)

Da se je »država izneverila ljudem, ker se je povsem podredila kapitalističnim interesom, še posebej finančno špekulacijskim oblikam akumulacije« (ibid.), trči ob moralno kritiko, da s svojim ravnanjem prispeva k sistematičnemu poniževanju navadnih ljudi. Finančna kriza je bila v Španiji med obubožanimi kreditojemalci dojeta kot moralna kriza: kot kriza moralne ekonomije, ki, kot jo na primeru delavskega razreda v Angliji v 18. stoletju opredeli E. P. Thompson (1971), pomeni »zgolj« pogoje za »dostojno življenje«. ¹⁵ Toda moralne ekonomije so vselej del konkretnih političnih ekonomij časa, zato imajo tudi vse utopije, kot pravi Douzinas (2013), v sebi že vpisane distopije.

Distopičnost neoliberalnega (evropskega) projekta se je začela s »koncem zgodovine« leta 1989, ko se je na novo uskladilo moderno omrežje »zasebnih interesov, svobode izbire in skupnega dobrega« (ibid.). Potrošniški dolg, potem ko sta se kmetijstvo in industrija že odpravila v »razvijajoči« se »tretji svet«, je postal gonilo razvoja na Zahodu: »iPhone ali Blackberry' je postala ultimativno eksistencialna dilema« (ibid.). Prihranki so se pretvarjali v »finančne produkte«, zaposleni so postajali delničarji, ki so vlagali v zavarovalne in pokojninske sklade. Dominantna ideologija je narekovala, da so želje izpolnljive in da s(m)o do njih upravičeni. Interesi zaposlenih so se začeli približevati interesom kapitalistov. »Neoliberalni sen« tako ni nastajal zgolj v glavah kapitalistov, pač pa je prejel legitimnost med potrošniki: deloval je kot kriterij socialne mobilnosti in individualnega uspeha. Zapoved »Uživaj!« je postal skupni moralni kompas prvih in drugih, s to razliko, da je bil financiralizirani kapitalizem primoran »investirati v gola življenja ljudi, ki v zameno niso mogli ponuditi drugega jamstva kot samih sebe« (v ibid.).

Hedonizem in promocija potrošništva sta bila v EU delujoča dejavnika populacijskega upravljanja in merilo »dobrega življenja« – dokler se milni mehurček prividnega blagostanja ni razpočil ob dejstvih prikrojenih statistik (Grčija) in zgrešenih napovedi (Španija). Varčevalni ukrepi, ki so sledili, so ubirali zgodovinsko retrogradno pot: namesto zapovedi je nastopila prepoved uživanja, namesto trošenja zategovanje pasu, posameznik ne šteje, sedaj se rešuje narod. Spremeniti se morajo življenjski stil in prioritete, življenjski projekti in načrtovanje prihodnosti, kot smo videli ob primeru Španije, so ustavljeni. Prekarnost zaposljivosti se umeri s prekarnostjo časa.

»Doktrina šoka« v primeru varčevalnih ukrepov deluje z nasilnim vdorom v čas: z uvajanjem nenadnih in brutalnih rezov v socialne mehanizme

¹⁵ Za Thompsona moralna ekonomija, kot jo izpelje iz analize ljudskih uporov prot nepravilnim dvigom cene hrane in kruha, ki so potekali v Angliji v prvi polovici 19. stoletja, invokira red pravičnosti, ki izhaja iz minulega; vrednote tradicije, ali, kakor jih tudi imenuje, paternalistične vrednote, stojijo v razkoraku s politično ekonomijo svobodnega trga (1971: 62–63).

varnosti posameznika pretvarja v otrplo bitje brez volje do upora. Navajen »boljših časov«¹⁶ upa na začasnost ukrepov, dokler se prekarnost stanja ne izkaže za »večni zdaj«. To je en način discipliniranja prebivalstva, ki se osredotoča na prilagoditve v načinu življenja posameznika. Na drugi, kolektivni ravni pa varčevanje odpor zatira z ustvarjanjem razlik med ljudmi glede na status zaposlitve, starost, spol, rasno in etnično pripadnost itn., pri čemer ob vsakem naslednjem koraku prilagoditve poveča korpus ranljivih (ibid.). V Grčiji so rezultati »25-odstotni padec BDP-ja, 27-odstotna brezposelnost, 60-odstotna brezposelnost mladih, humanitarna kriza, porast bolezni, samomorov, smrti zaradi ozdravljivih vzrokov«; pa tudi porast neonacističnih skupin in skrajno desnih strank, ki nove žrtve svoje agresije iščejo med marginaliziranimi manjšinami in migranti.

Učinki ekspanzivne družbene ranljivosti niso zgolj znotrajdržavni, pač pa ustvarjajo bojišča med državami. Evropske elite so dosegle, da krivdo za finančno katastrofo pripisujemo državam članicam, pišejo avtorji Kilburnovega Manifesta. Uspele so zasejati nezaupanje med ljudmi posameznih članic do drugih članic in spodbuditi nevarni nacionalizem. »Gre za geografski trik, ki politične meje prestavlja iz polja gospodarskih in družbenih interesov na ozemlja nacionalnih populacij« (Hall et al., 2013: 7). Anketa, ki jo je med svojimi bralci opravil časopis Delo po tem, ko je bil Grčiji že odobren osemdesetmilijonski »reševalni paket«, na primer, je pokazala, da bi, če bi dobili glas odločanja, anketirani pomoč Grkom »odločno zavrnil«. To je tretji, transnacionalni aspekt neoliberalnega vladanja v EU, ki korenini v evropskem »koncu zgodovine« in populacijski biopolitiki potrošništva v novi, razširjeni EU. V nadaljevanju raziskujem medijsko poročanje o pogajanjih grške vlade z institucijami »trojke« z namenom¹⁷, da bi dodatno pojasnila transnacionalni aspekt neoliberalnega vladanja v Evropi po padcu berlinskega zidu.

Učinek Mediterana in tranzicijski um

Danes nastaja »novi Mediteran«, pišeta Knight in Stewart (2016: 4): »Po vsej južni Evropi se ljudje obračajo k preteklosti, da bi v njej našli načine,

¹⁶ Varčevanje »se loči od endemične podrazvitosti in revščine v tem, da se nanaša na stanja, ko so družbe ali posamezniki, ki so prej uživali visok standard potrošništva, primorani shajati z manj«. To ne pomeni zgolj tega, da »se morajo ljudje odločiti za nove minimalne zahteve za sprejemljivo življenje« (ibid.), pač pa tudi izgubo prihodnosti.

¹⁷ V svojem pregledu sem zajela poročanja treh elektronskih virov, časopisa Dela, javne TVS in spletnega Planet.Siol.net v obdobju od 2. do 22. julija 2015, ki je zaokrožilo spremljanje referendumov o varčevalnih ukrepih v Grčiji. Vzporedno sem pregledovala revijo Mladina in dopisniško poročanje Delovega novinarja iz Grčije. Ta dva vira obravnavam ločeno, kot del dominantnega, a hkrati alternativnega prostora slovenske javnosti. Prispevek sicer ni analiza medijskega poročanja, pač pa izbrane novinarske prispevke obravnava kot študije primera kriznega diskurza, ki je v slovenskem javnem prostoru oblikoval pečat splošnih »resnic« o naravi grške dolžniške krize.

kako se spopadati s krizo ali si nabrali moči, da bi izrazili strah ali da bi v motnih vodah tega kritičnega dogodka ugledali upanje za prihodnost« (ibid.). Nekoč predmet raziskovanja kulturnih form, vrednot in družbenih institucij se pretvarja v teritorij še bolj neslutnih »dvoumnosti« (Baskar, 2002) in nepričakovanih prihodnosti. Slovenski javni pogled na Grčijo se s takšno podobo Mediterana razhaja.

Da bi bila analiza metodološko kompatibilna s študijami moralnih ekonomij evropske periferije, izpostavljam moralni diskurz oz. diskurz vrednot. Tega povzemam v treh sklopih tematske analize,¹⁸ in sicer kot (1) grško nespoštovanje pravil, (2) preračunljivost predsednika vlade Ciprasa, (3) neodgovornosti Grkov. V omejenem obsegu izpostavljam najbolj reprezentativna besedila:

Nespoštovanje pravil: »Tiste države, državljani bolje rečeno tistih držav, ki so izkusili varčevalne ukrepe trojke, ne bi nikoli oprostili svojim vladam, če bi sprejeli vse kaj drugega kot pravila igre, ki so jih morali spoznati državljani držav v krizi,« se je glasil komentar na spletnem portalu slovenske javne televizije.¹⁹ Komentator je izpostavljal kodeks častnega ravnanja (»Evropska monetarna unija je prestižni klub, v katerem vladajo neka pravila, in če je bila pomoč Grčiji odobrena, morajo vse članice evroobmočja prispevati«);²⁰ in kulturno-orientalistične poteze Grkov. »Če bi bil nesramen neoliberalist, bi morda celo napisal, da so programi pomoči očitno delovali drugod, le v Grčiji ne, kar nam verjetno pove, da ...«;²¹ ter da bo »evroobmočje brez Grčije bolj kakovostno.«²² Besedni poudarki kot »člani kluba«, »pravila igre«, »kakovost«, »vse drugod je delovalo« so ponujali interpretativni okvir, ki je Grčijo postavil na raven države, ki ni pripravljena na evropski pogodbeni red, kot naj bi se materializiral v ekonomskem in finančnem režimu integracije; pa tudi na kolektivni plato karakterne nezanesljivosti (»spoštovanje dogovora«) in moralnega izigravanja (prijateljstva članov kluba).

Neresni Cipras: Alexis Ciprasa se je prikazovalo kot vodjo, ki kocka z usodo svojega ljudstva. Že ob prihodu na oblast je spletni medij 2013 o njem zapisal, »grški borec proti kapitalizmu bo bogatel na račun Slovencev«; in

¹⁸ Tematska analiza vključuje izbrane primere iz medijskega poročanja s poudarjenimi elementi moralnih presoj; v besedilih sem se osredotočala na besede in besedne zveze, ki so jih etnografi v mediteranskih deželah varčevanja po krizi 2008 izpostavljali kot vodilne elemente argumentacije, vključujoč predstave o »prav« in »narobe«, »pošteno«, »pravično«, »pomoč«, »dostojanstvo«, »solidarnost«. Vzorec služi kot ilustracija in ne predstavlja osnove za sistematično analizo medijskega poročanja.

¹⁹ Trošt, M. Kaos slabih možnosti. Dostopno preko <https://www.rtvslo.si/kolumne/kaos-slabih-moznosti/368899> (3. 7. 2015).

²⁰ »Grška vlada jaha populizem: ob bruseljskem strahu pred političnim učinkom domin, mmc 6. 7. 2015. Dostopno preko <http://www.rtvslo.si/gospodarstvo/grska-vlada-jaha-populizem-ob-bruseljskem-strahu-pred-politicnim-ucinkom-domin/369137> (7. 7. 2015).

²¹ Trošt, ibid.

²² Grška vlada jaha populizem.

»slovenski denar bo šel v žep ideologa grške Sirize«. ²³ Ob koncu tedna pred referendumom o varčevalnih ukrepih je Delo poročilo opremilo z naslovom Cipras dela račun brez krčmarja (Delo, 3. 7. 15). V to zvrst sodi tudi prispevek z naslovnice Grški manevri na robu prepada, objavljen pred referendumom (Delo, 1. 7. 2015, 1); in komentar na dan pred referendumom, v katerem, prav tako na naslovni strani, isti novinar razmišlja takole: »Aleksis Cipras je prišel na oblast z legitimnimi, a romantičnimi predstavami, kako bo državo odrešil spoštovanja varčevalnih ciljev in ji vrnil dostojanstvo.« Pri tem mu ni uspelo, kajti »revolucionarnega zanosa, arogance in teptanja pravil je bilo preveč« (Delo, 4. 7. 2015, 1). V prispevku Kako skuša Cipras rešiti svojo kožo je politik opisan s karakternimi potezami prevaranta: »Kot kaže, si Cipras, ki je Grkom obljubljal hitro vrnitev v predkrizne zlate čase in odpis dolgov, skuša priljubljenost in politično kariero reševati s tem, da bo odločitev (in s tem krivdo za neuspeh) z referendumom prenesel na grške volivce.« »Cipras noče reform in varčevanja, rad pa bi denar« in »Nato pa je prišel mesija, ki je obljubljal hitro rešitev krize«, so bili portreti moralno (in ne politično) diskreditiranega politika, nekoga, ki se igra z »utrujenimi Grki«, ko jim obljublja »čudežno rešitev čez noč«, ²⁴ pa tudi nekoga, ki upri- zarja »cirkus«, ali pa si želi zabave v cirkusu zase. Ob prispevku (»Koliko bo Ciprasov cirkus stal Grke in Slovence?«), objavljenem na dan referenduma, je bila priložena fotografija Ciprasa, ki se je udeležil referenduma, očitno organiziranega v prostorih šole: na ozadju volilnega mesta je bila prikazana stena z otroško lepljenko klovna z baloni. V novinarski lepljenki naslova in vizualne podobe je klovn postal Cipras. ²⁵

Neodgovorno ljudstvo: V prispevku Grška lekcija iz demokracije avtor piše: »Grki so izbrali oblast, ki jim je obljubila denar, čeprav ta ni bil njen.« Avtor se sprašuje, ali »lahko volivci v eni državi članici demokratično izglasujejo, da jim morajo davkoplačevalci v vseh preostalih državah članicah plačati zapitek?« »Zadnji dnevi vendarle kažejo, da bodo finančni trgi od politike dobili jasen odgovor na to vprašanje. Da je vsaka članica odgovorna za svoje finance.« »Da solidarnosti pravzaprav ni,« navaja drugi komentator ²⁶ Tri dni

²³ Planet.Siol, 23. 12. 2013. Dostopno preko http://www.siol.net/novice/svet/2013/12/grki_bogati_levica.aspx (15. 7. 2015).

²⁴ Žužek, A. Cipras je preživel.

²⁵ Na strani nasprotnikov varčevanja je bil Cipras nasprotno junak in utelesitev boja proti neoliberalizmu. Revija Mladina je na predvečer referenduma na naslovnici petkove izdaje ustavila portret Ciprasa z naslovom »heroj našega časa«.

²⁶ Turk, Ž. Grška lekcija iz demokracije, Planet.Siol, 2. 7. 2015. Dostopno preko http://www.siol.net/priloge/kolumne/ziga_turk/2015/07/grska_lekcija_iz_demokracije.aspx (2. 7. 2015). Avtor je bil minister v vladi med letoma 2004 in 2008, pri omenjenem portalu sodeluje kot gostujoči komentator; javni prestiž ministrske funkcije zagotovo prispeva k domnevni verodostojnosti interpretacije grške krize, toda ker gre za žanr kolumne, besedilo tu obravnavam v kontekstu splošne mnenjske kulture, kot se oblikuje v slovenskem medijskem prostoru v času pogajanj.

pred referendumom so bili v članku Koliko Grčija dolguje Sloveniji in drugim evrskim državam navedeni razrezi dolga s pripisi, »Slovenija skupno izpostavljena do Grčije v višini skoraj 1,6 milijarde evrov«; »Bodo grške dolgove morali nazadnje plačati evropski davkoplačevalci?«; »Koliko bo Ciprasov cirkus stal Grke in Slovence?«.²⁷ Po objavi rezultatov referenduma je na istem portalu sledil prispevek z naslovom Kako so bili Grki preveč ponosni, da bi vrnili izposojeni denar;²⁸ nekdanji finančni minister je opozoril: »Grško previsoko porabo v preteklosti bomo plačali tudi Slovenci.«²⁹

Raba metaforike implicira legitimacijsko, strukturno-civilizacijsko dimenzijo »resnice« in služi prikrivanju njene zgodovinske skonstruiranosti. Kot na primeru kriznih diskurzov z metodo kritične diskurzivne analize pojasnjujejo avtorji, ki zagovarjajo zgodovinski pristop k rabi metaforičnega jezika, diahrone in longitudinalne študije prispevajo k razumevanju specifičnih, s kontekstom pogojenih pogajanj za pomene v času krize (Triandafyllidou et al., 2009). »Grčija« v slovenskem javnem prostoru nastopa kot »egejska država«, »država ob Egejskem morju«, pa tudi dedinja »Bizanca«, ki iz pozitivne metaforike turistične destinacije, povezane z orientalistično fascinacijo iz predkriznega obdobja, v kriznem času prerašča v protipol »balkanistično« obarvane podobe tujega, ki vrača pogled z grožnjo in izsiljevanjem. »Ekonomsko gledano Grčija nikoli ni bila pripravljena prevzeti evra, pa so vsi mižali, ko so prav po *bizantinsko lagali* o stanju svojih financ. Politično ta zibelka evropske civilizacije in njen jugovzhodni stražni stolp pač spadata v elitni klub.«³⁰ Komentar se nadaljuje takole: »Ne gre več samo za to, da bi večina revnih Grkov izglasovala, da jim morajo bogati Grki plačati priboljške, gre za to, ali lahko Grki izglasujejo, da jim moramo Evropejci plačati račune in poplačati dolgove. Ali lahko volivci v eni od članic izglasujejo, da vse članice Unije solidarno odgovarjajo za dolg, ki ga naredi ena od držav članic?«³¹

»Bes nad nesposobnimi in lenimi Grki, ki nam svinjajo našo prelepo Evropo, je zajel velik del Slovencev, medije pa skoraj vse«, je opazal kolumnist pri dnevnem informativnem spletnem portalu.³² »Edina dobra izbira

²⁷ Žužek, A.: *Koliko bo Ciprasov cirkus stal Grke in Slovence*, 29. 6. 2015, Planet. Siol. Dostopno preko http://www.siol.net/novice/svet/2015/06/koliko_bo_ciprasov_cirkus_stal_grke_in_slovence.aspx (29. 6. 2015).

²⁸ Žužek, A. Planet.Siol, 5. 7. 2015. Dostopno preko http://www.siol.net/novice/svet/2015/07/grcija_dolg_zgodovinska.aspx (6. 7. 2015).

²⁹ Žužek, A., Matej Lahovnik: *Grško previsoko porabo v preteklosti bomo plačali tudi Slovenci*, Planet. Siol, 6. 7. 2015. Dostopno preko http://www.siol.net/novice/svet/2015/07/lahovnik_grcija.aspx (6. 7. 2015).

³⁰ Turk, Ž. *Grška lekcija iz demokracije; moj poudarek*.

³¹ Ibid.

³² Mazzini, M., *Prekleti Grki*, Planet. Siol, 8. 7. 2015. Dostopno preko http://www.siol.net/priloge/kolumne/miha_mazzini/2015/07/prekleti_grki.aspx (9. 7. 2015).

za Slovenijo je,« je zapisal drugi kolumnist pri istem portalu, »da ostane v nemški gospodarski sferi, kjer je bila, konec koncev, zadnjih tisoč let. Francija strateško gleda na jug, Rusija ima večje prijatelje v pravoslavnih državah Balkana. Jugoslavija je lahko cilj maturantskih izletov, ne pa zunanje politike države.«³³

Diskurzivna dislokacija neoliberalizma

Debalkanizacija, ta dolga travma tranzicijske »družbe nedoraslosti« (Buden, 2014; glej tudi Štiks in Horvat, 2015), si v učinku Mediterana obeta lastno izlevitev iz osrčja periferne Juga. Toda za analizo transformativnih možnosti ugotovitev o postkolonialnem sindromu iskanja zatočišča pod plaščem novega (starega) gospodarja ne zadošča. Bolj temeljito sociološko pozornost zahteva sama tema moralnega izigravanja.

Opisane konfliktne odzive na krizo v perifernih Grčiji, Španiji in Sloveniji je mogoče opisati kot diskurzivne dislokacije. Dislokacija, kot jo definira Laclau (1990),³⁴ je rezultat dogodka, ki je nereprezentabilen, je torej onkraj simbolizacije. Diskurzivni odzivi so oblike prilagoditev z reartikuliranjem, tako da dislokacije spet postanejo smiselne. Kot po Laclauu nadaljuje Carpentier (2014), politična in gospodarska kriza sta povzročili strukturne dislokacije zahodnega neoliberalnega diskurzivnega reda do te mere, da so ključne fantazije postale nevzdržne. Neoliberalizem na razpad fantazij odgovori z varčevanjem in privatizacijo javnega (zdravstva, šolstva, socialnih storitev); javnost pa stopi v dvoumno držo zanikanja legitimnosti obstoječih demokracij na eni strani ter zahtevkom po državni intervenciji na drugi.

Izjave o krizi so vselej povezane s predstavo, da bi svet lahko bil drugačen. Za takšno predstavo pa potrebujemo določeno zgodovinsko zavedanje, ki posamične dogodke zazna kot prelomne (Roitman, v Bryant, 2016: 20) glede na preteklost in prihodnost. Kriza, kot piše Bryant, nam sploh oza-vesti sedanost, sedanost naredi prezentno. Prezentnost je vpeta v odnos do preteklega in prihodnjega hkrati; s položaja zdajšnjosti ocenjujemo prelo- mnost tako od tistega preteklega, ki nas je soočilo s sedanostjo in s tem, ko nam jo je približalo, naredilo za krizno; kot prihodnjega, ki nam bo šele polno izkazalo učinek in pomen kriznega, torej tako pretekle kot sedanje

³³ Turk, Ž. Grška lekcija.

³⁴ *Koncept dislokacije Laclau prvič razdela v Hegemoniji in socialistični strategiji, kjer s Chantal Mouffe vpeljeta foucaultovsko razumevanje diskurza kot kraja, kjer se artikuli- ra subjektova družbenost. Namesto da bi družbeno identiteto razumeli kot pripisano in predhajajočo kategorijo (kot na primer razredna, rasna itn. pripadnost), avtorja izhajata iz strukturalistične predpostavke o »pozicioniranju« subjekta v relacijskem odnosu do drugih, ki poteka v diskurzu. Ker gre za relacijo, je ta vselej vpeta v sood- visnost, naključnost in začasnost, v diskurzivnem smislu pa proizvaja tudi dislokacije, ki subjekt izvržejo iz postavljenega reda smisla in pomena.*

zgodovine. V tem liminalnem, vmesnem nihanju postane sedanost izkustvu hkrati dostopna in odmaknjena, nastopi kot *uncanny* (ibid), *Unheimlich* v freudovskem pomenu. »Tisto, kar se postavi v ospredje in postane nedomače, je sama *zdajšnjost*« (ibid.: 21).

Moralna ekonomija, s katero se je razlašeno špansko ljudstvo odzvalo na varčevanje, implicira pričakovanje do države, da varuje človeško dostojanstvo, kot je bilo to že zgodovinsko spogajano. Občutek moralno nesprejemljivega preklica družbene pogodbe izhaja iz izkustva preteklega, in dejanskega, ekonomskega napredovanja, materialnega kopičenja in izboljševanja življenjskega standarda (ibid.: 2). Prevarani človek državi izstavlja račun iz prihodnosti: iz obljubljenega, ki je bilo za kratko obdobje v preteklem času že pridobljeno in živeto in za katerega se zdi, da je sedaj nepreklicno odtujeno.

Družbena pogodba v postsocializmu se artikulira v drugačnem odnosu do preteklosti. Socialistična ekonomija je temeljila na podobnem principu mobiliziranja ljudskih fantazij o prihodnosti kot kapitalistična, vendar z namenom prikrivanja zdajšnjosti pomanjkanja (Vidmar Horvat, 2012). Splošna spominska slika na socializem ob prehodu v kapitalizem je pomembno zaznamovala »časovno misel« tranzicije, opremljene s pričakovanji, da je potrošniškega prikrajševanja za vselej konec. Tu ni šlo zgolj za brezglavo zaupanje v osvoboditev v potrošništvu, pač pa za bolj temeljno obrambo ideje enakosti v človeškem dostojanstvu in vrednosti – ki se v potrošniški družbi pač ne more izjasniti nikjer bolj očitno in učinkovito kot prav v enakosti v potrošniški izbiri (Salecl, 2012).

Posledično je po osamosvojitvi družbena pogodba, s katero smo se pogodili o skupnem dobrem, zadevala »zgolj« samostojnost države, ne pa tudi obliko socialnega pakta.³⁵ Ta se je predpostavljala kot še naprej delujoča zapuščina socializma, medtem ko je civilna javnost, ki bi morala v obliki demokratične parlamentarne skrbi za enakost nadzorovati skrbništvo nad zapuščino, počasi odmrila. Poenostavljeno, v neoliberalni Španiji je odmrila država, v postsocialistični Sloveniji družba. Od tod antagonistične reakcije na finančno krizo in varčevanje, ki sta skupna obema in ki, kot bi lahko dodali, Španijo uvršča med periferno mediteransko, Slovenijo pa zgolj periferno družbo.

Dvoumnost odziva na krizo na periferiji EU je čisti izraz diskurzivne dislokacije, pri čemer je moralna ekonomija, posebej v predstavi o pravičnosti, nosilno polje premeščanja. Socialno vprašanje je »fundamentalna aporija,

³⁵ Zato bi bilo posebej zanimivo opazovati, kakšna je bila moralna ekonomija v slovenskem prostoru. Četudi so bile moralne kategorije, npr., sestavni del ustajniškega gibanja, v izrazu tajkunstva in skorumpiranih politikov, pa bi težko trdili, da je bila moralna ekonomija v smislu prevaranosti tudi glavna struktura občutenja. Prednjačile so ocene o zlorabah in prikritem plenjenju družbenega premoženja, o prevarah državljanov, ki so zaupali državi, pa, vsaj po mojih zaznavah, ni bilo govora.

ob kateri družba izkuša uganko svoje kohezije», piše Castel (v Buden, 2014: 89). Naraščajoča neenakost, ki hromi predstave o pravični družbi, ni stvar velikosti denarnice, dodaja Therborn. Je »sociokulturni red, ki (za večino od nas) pomeni omejevanje naših sposobnosti, da bi delovali kot človeška bitja, našega zdravja, samospoštovanja, občutek sebstva kot tudi naših virov, da bi delovali in bili soudeleženi v tem svetu« (Therborn: 1). »Časovna misel«, ki apelira na nacionalno pravičnost, obuja predstavo o redu, kjer je bila država »institucija enakosti« (Buden: 174). Poziv, ki kliče k transnacionalni obrambi moralne upravičenosti do nesolidarnosti, izhaja iz drugačnih zgodovinskih travm izgube dostojanstva.

Odgovori na krizo imajo lahko identično dislokacijsko, a različno fantazijsko (fantazmatsko) strukturo. To pa pomeni, če se vrnem k izhodišču, da programskih besedil, ki jih ponujajo nastajajoči manifesti, ne moremo zlahka prepisati v transformativne politike. Produkcija novih ideoloških projektov, trdi Carpentier, posebej projektov intelektualcev, se ne more neproblematično preobraziti, zgolj s pomočjo javne komunikacije, v nove diskurzivne prakse. Kot kaže zgornja analiza perifernih vizij, ko gre za možnosti mobilizacije navadnih ljudi za skupni transformativni projekt, se razlike v izkušnjah in spominih na pretekle boje lahko izrazijo tudi kot zaviralni in ne zgolj spodbujevalni motor spremembe.

Sklep

V spisu »Mezda in kapital« Marx zapiše tole dejstvo: Delavci nastopajo drug proti drugemu kot tekmeci, so »konkurenca samemu sebi, samemu sebi kot pripadniku delavskega razreda« (Marx, 1976: 703). Med njimi ni nikakršne solidarnosti (Kössler, 2014), za kar poskrbijo kapitalisti, ti »vojskovodje ...«, ki tekmujejo med seboj, kdo bo lahko odpustil največ industrijskih vojakov« (Marx, *ibid*). V dobi globalnega kapitalizma odpuščanje sovпада z rekrutacijo »novih teles«. Migracija in nadzor meja igrata ključni vlogi v oblikovanju in reguliranju trga dela (Mezzadra in Neilson: 266). Migranti in begunci so protagonisti bojev na meji, ki se jih običajno interpretira skozi lečo človekovih pravic, državljanstva ali rasizma, toda opazovati jih moramo kot telesa, pravita Mezzadra in Neilson, ki vstopajo v produkcijo delovne sile.

Tisto, kar begunce in migrante neizogibno ločuje od domačega neoliberalnega subjekta, je »časovna misel« – in odnos do preteklosti.³⁶ Begunci si najmanj želijo nazaj, tako v prostorskem kot časovnem smislu. Na preteklost

³⁶ »Navadili so se čakati in trpeti. Navadili so se, da ne smejo ničesar pričakovati,« je bil eden na začetku tega leta izmed zadnjih reporterskih zapisov z grškega otoka Lezbos med sirsikimi begunci na poti v Evropo. Dostopno preko <http://www.delo.si/sobotna/med-dezjem.html> (23. 1. 2016).

se ne morejo sklicevati ne v smislu izgubljene prihodnosti ne, obdani z neokolonialnim duhom evropske pozabe – zahtevati pravičnost v zameno za kolonialno trpljenje. Toda čas migranta je prekarni čas, neskončni zdaj. Meje migrante pahnejo v »večno sedanjost« (Mezzadra in Neilson: 267); v prekarnem zdaj je običajna tudi prihodnost državljana, donedavnega nosilca družbenega razvoja. V presečišču neoliberalnega zagona in globalnega multipliciranja dela, ko ga država ne potrebuje več, lahko, kot migrant, čaka na meji drugačnih zgodovin. Po biopolitični temporalnosti prekarnosti sta si domači in migrirajoči subjekt najbližje.

V knjigi *The Mind and body of Europe: A new narrative* se na 249 straneh besedila o prenovi evropske ideje beseda vrednote pojavi 97-krat; migrant in migracije 8-krat. V EuroMemorandumu, dokumentu z načrtom ekonomske preнове, se neenakost na 46 straneh pojavi 33-krat, migranti pa 2-krat.

Za družbeni boj, ki bi odvečna bitja pretvoril v skupno fronto ljudi z dostojanstvom, je to v obeh primerih občutno premalo.

LITERATURA

- Baskar, Bojan (2002): Dvoumni Mediteran. Koper. Založba Annales.
- Bryant, Rebecca (2016): »On critical times: return, repetition and the uncanny present«, *History and Anthropology*, 27 (1): 19–31.
- Buden, Boris (2014): Cona prehoda: o koncu postkomunizma. Ljubljana: Založba Krtina.
- Carpentier, Niko (2014): A call to arms. An essay on the role of the intellectual and the need for producing new imaginaries. *Javnost – The Public* 21(3): 77–92.
- Chibber, Vivek (2013): *Postcolonial theory and the specter of capital*. London: Verso.
- Dardot, Pierre in Christian Laval (2012): *The new way of the world: on neoliberal society*. London: Verso.
- Douzinas, Costas (2013): From 'utopia' to dystopia and resistance, a short run *Open Democracy*, 16. December 2013. Dostopno preko <https://www.open-democracy.net/can-europe-make-it/costas-douzinas/from-%E2%80%98utopia%E2%80%99-to-dystopia-and-resistance-short-run>.
- Habermas, Jürgen (2001): Why Europe Needs a Constitution. *New Left Review*, 11: 5–26.
- Habermas, Jürgen (2009): *Europe: The Faltering Project*. Cambridge: Polity.
- Habermas, Jürgen (2012): *The Crisis of the European Union. A Response*. Cambridge: Polity.
- Hall, Stuart, Doreene Massey, Michael Ruston (2013): »Framing statment« V: *After neoliberalism? The Kilburn Manifest*. Soundings, 3–19.
- Harvey, David (2012): *Kratka zgodovina neoliberalizma*. Ljubljana: Studia Humanitatis.
- Hermes, Joke (2015): »Labour and paasion: introduction to themed section«, *European Journal of Cultural Studies*, 111–116.
- Hobsbawm, Eric (2000): *Čas skrajnosti: svetovna zgodovina 1914–1991*. Ljubljana: Sophia.

- Knight, Daniel in Charles Stuart (2016): »Etnographies of austerity: temporality, crisis and affect in southern Europe, *History and Anthropology*, 27 (1): 1–18.
- Kössler, Reinhart (2014): »Capitalism, the working class and globalisation: some critical comments,« *Fourth Discoussion Unit*, 25 (4): 569–571.
- Laclau, Ernesto (1990): *New Reflections on the Revolution of Our Time*. London: Verso.
- Lazzarato, Maurizio (2014): *Signs and Machines: Capitalism and the Production of Subjectivity*. Cambridge: MIT.
- Marshall, Thomas H. (2012): *Državljanstvo, razred in socialna država*. Ljubljana: Sophia.
- Marx, Karl (1976): »Mezdno delo in kapital«, v Marx in Engels, *Izbrana dela II*, Ljubljana: Cankarjeva založba.
- McCormack, Donna in Suvi Salmenniemi (2016): »The biopolitics of precarity and the self«, *European Journal of Cultural Studies*, 19 (1): 3–15.
- Mezzadra, Sandro in Neilson, Brett (2013): *Border as method, or the multiplication of labour*. Duke University Press.
- Narotzky, Susana (2016): »Between inequality and injustice: dignity as a motive for mobilization during the crisis«, *History and Anthropology*, 27 (1): 74–92.
- Oven, Parker (2012): *Cosmopolitan Government in Europe: Citizens and Entrepreneurs in Postnational Politics*. London: Routledge.
- Sabaté, Irene (2016): »The Spanish mortgage crisis and the re-emergence of moral economies in uncertain times«, *History and Anthropology*, 27 (1): 107–120.
- Salecl, Renata (2012): *Izbira*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Štiks, Igor in Horvat, Srečko (2015): *Dobrodošli u pustinju postcocijalizma*. Zagreb: Fraktura.
- Therbörn, Goran (2013): *The killing fields of inequality*. Polity.
- Thompson, E. P. (1971): "The Moral Economy of the English Crowd in the Eighteenth Century", *Past & Present*, 50: 76–136.
- Triandafyllidou, Anna, Ruth Wodak, Michal Krzyzanowski (ur.) (2009): *The European Public Sphere and the Media*. New York: Palgrave.
- Vidmar Horvat, Ksenija (2012): *Memory, citizenship, and consumer culture in post-socialist Europe*. V: Kockel, U. (ur.), Craith, M. N. (ur.), Frykman, J. (ur.). *A companion to the anthropology of Europe*, Oxford, Wiley-Blackwell, 145–162.
- Vidmar Horvat, Ksenija (2014): "Rebordering the perspective on the EU: a view from the Slovenian periphery", *Javnost* 21 (3): 93–108.